

Çizgisel Tarihe Karşı Çıktışları Bağlamında Spengler ve Toynbee'nin Döngüsel Tarih Yaklaşımları

Özet

Yirminci yüzyıla değin, genel olarak egemenliğini sürdürmüş olan çizgisel tarih yaklaşımı, yirminci yüzyılın başında, özünde yatan ilerlemeci ve erekselci bakış açısı nedeniyle, Spengler ve Toynbee tarafından eleştirilmiştir. Her iki düşünür de ilerlemeci yaklaşımların yerine, tarihte sürekli yineleyen döngüler arayan bir başka yaklaşımı geçirmeye çalışmışlardır. Bu çabalarında genel olarak doğa bilimlerinin yöntemine öykünmüşlerdir. Bu yönde Batı merkezli dünya algısının karşısında, tüm kültür ve uygarlıkları içeren modeller ortaya koymaya çalışmışlardır. Bunu yaparken kaba bir pozitivizme batmakla suçlanmış olan her iki düşünür, söyledikleri kadar söylemlerindeki kötümser ve Batıya yönelik tespitleriyle değerlendirilmiştir. Bununla birlikte bu makalede her iki düşünür çizgisel tarihe karşı çıktışları bağlamında kendi döngüsel tarih anlayışları içerisinde ele alınmıştır. Böylece Spengler ve Toynbee'nin döngüsel tarih yaklaşımlarını açık kılmak suretiyle, onlara getirilebilecek eleştiriler de ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Terimler

Spengler, Toynbee, Döngüsel Tarih, Çizgisel Tarih, İlerleme.

Cyclical History Approach of Spengler and Toynbee within the Context of their Objection to Linear History

Abstract

As the dominant approach until the 21st century, linear history approach had been criticized by Spengler and Toynbee at the beginning of 21th century because of the intrinsic progressive a teleological perspective. Both of the philosophers had attempted to replace another approach that searches for periodical cycles in history instead of progressive approach. In this attempt, they have emulated the method of natural sciences. In this manner, they had tried to present models involving all cultures and civilizations against west-centered world perception. While doing so, both philosopher has been blamed to be sinking in a rough positivism and evaluated for their pessimistic way of stating their west-oriented

determinations. Moreover, in this study both philosophers have been investigated with their own cyclical history approach besides their objection to linear history. In that by clarifying the cyclical history approach of Spengler and Toynbee, the critics of whom they have been the subject are explained.

Keywords

Spengler, Toynbee, Cyclical History, Linear History, Progress.

Eski çağlarda insanlar içinde yaşadıkları dünyadan kendilerini ayırmamışlardır. Öyle ki eski kültürlerde, zaman algısı henüz bizim çağdaş zaman algımızdan çok farklıken, insanların gördükleri sürekli yineleyen doğal olgulardır. Birbirlerini izleyen günler, mevsimler onlar için hep bir döngü biçiminde yineleniyor görünür. Her gün güneş doğar ve batır veya sonbaharda bitki örtüsü ölür ve ilkbaharda yeniden canlanır ve en önemlisi insanlar doğar, yaşlanır ve ölürlür. Bu döngünün dışına çıkamayan insanların, bizim anladığımız anlamda bir tarihleri de yoktur. Genel olarak kabul edilen yoruma göre ne zaman ki Yahudilik ve oradan da Hıristiyanlık üzerinden eskatolojik ve ereksel dünya anlayışları egemen olmaya başlamıştır, o zaman insanlar kendilerine bir tarih inşa etmeye başlamışlardır. Hatta Koselleck'in deyişiyle tarih ve ilerleme aynı zamanda ortaya çıkmıştır (Koselleck 2007: 20). Bu yaklaşımla birlikte, döngüsel bir zaman algısından çıkılıp, kendisine doğru yol alınan bir sonuca doğru ilerleyen çizgisel tarih anlayışı egemen olmuştur. Bu anlayış gereğince, insanlar kendi şimdilerini geçmiş ve geleceğe bölümlenmişler, bir bakıma yaşanan anın dışına çıkıp ya geçmişte ya da gelecekte yaşamının düşünüyü kurmuşlardır. Bu anlayış, farklı biçimlerde de olsa yirminci yüzyılın başına kadar egemenliğini hiç tartışılmaksızın sürdürmüştür.

Oysa Spengler ve Toynbee, Batı merkezli bu ilerleme düşüncesini eleştirerek, belli bir amaca doğru ilerleyen ereksel ve çizgisel tarih anlayışına karşı çıkmışlardır. Her iki düşünür de tam da bu anlayışın egemenliğinin doruğunda, yirminci yüzyıla geldiğinde, hiç kimsenin kendisinden kuşku duymadığı bir dünya anlayışına, tarih alanından yöneltilmiş bir karşı çıkışın sözcüleri olarak görülebilirler. Onlar tarihte ilerleme düşüncesinin yerine, kendi özgün döngüsellik anlayışlarını geçirmişlerdir. Bu anlayış Batılı anlamda daha önce İbni Haldun ve Vico'da da bulunmaktadır. Bu düşüncenin temel özelliği döngüleri aradıkları konu nesnelere, uygarlıklar ve kültürler olmasıdır, yani söz konusu olan bir tür kültür döngüsüdür. Bu anlamda eski çağlarda bulunan döngüsellikten de ayrılır. Oysaki ilerleme kavramı, her tarihsel olayın bir kerelik olduğu ve çizgisel bir yapıda geleceğe doğru aktığı düşüncesini içerir. Bu düşünceye karşı olarak, her iki düşünür de tarihte yinelenen belli durumlar veya örnekler aramışlardır. Örneğin Toynbee bunu, tarihte belli modeller arayarak yapmıştır. Ona göre, biz ona ulaşıncaya kadar gelecek bizden saklıdır; bu durumda yapmamız gereken geçmişin ışığında ona bakmaktır. Bunu da bize geçmişteki deneyimlerimiz verir (Toynbee 1992: 3).

Hem Toynbee hem de Spengler ilerleme karşıtı pozitivist tarih anlayışları nedeniyle eleştirilmişlerdir. Örneğin Collingwood, Spengler'i açıkça aşırı pozitivist

olmakla suçlamıştır. Çünkü ona göre örneğin Spengler tarihin yerine bir tarih morfolojisi olan bir doğalcı bilim geçirmeye çalışmıştır. Bu anlamda ona göre on dokuzuncu yüzyılın pozitivist düşünürleri bile, tarihi bu denli sapmış bir biçimde bozmamışlardır (Collingwood 2007: 249). Öyle ki Toynbee uygarlıkları birbirinden yalıtık şeylermiş gibi görerek benzeri bir hataya düşmüştür. Bu konuda E. H. Carr daha da acımasız bir biçimde, Spengler'in düşüncesini eleştirmiş ve kendi kendine şu soruyu sormuştur: "Nasıl olur da böylesine değersiz bir düşünce bunca başarı kazanır?" (Carr 1992: 59). Carr ile Collingwood, Toynbee ve Spengler'e yönelttikleri bu eleştirilere rağmen, onların çağları üzerindeki etkilerini tümüyle kabul etmişlerdir. Hughes için bunun nedeni, Spengler'in kendi yapıtında saklıdır. Bu yapıt kültürel bir bunalımın belirtisini ve teşhisini, kendine özgü etkileyici bir biçimde belirtmiştir. Spengler'in yapıtı, teşhisi açısından ender bulunan öngörü yetenekleri sergiler ve okuyucuyu etkileyecek çarpıcı ve eğretilmeli bir dili kusursuzca kullanır (Hughes 1985: 326). Hentch için ise örneğin Toynbee'nin ilginçliği, uygarlıkları kavranabilir tarihi birimler olarak ele alma ve temelde daima içten kaynaklanan çöküş nedenlerini anlama çabasında yatmaktadır (Hentch1996: 219). Öyleyse her iki düşünür de zamanlarının onları yönlendirdiği belli gereksinimler içinden ve neye karşıt olarak yazdıklarına göre okunabilir. Nitekim bu durumda asıl önemli olan her iki düşünürün ne söyledikleri kadar, söylediklerini söylemelerine neden olan koşulları anlamakla da bağlantılıdır.

Spengler'in kendi tarih tasarımı anlattığı *Batının Çöküşü* adlı yapıtı birçok açıdan yirminci yüzyıl düşünce anlayışının en etkileyici ve o oranda en çok eleştirilen yapıtlarından biridir. Batının geleceği konusunda karamsar olan Spengler, bu yapıtıyla batının içine düştüğü çıkmazı, belki de yıkımı dillendirdiği savındadır. Spengler'in dillendirmeye çalıştığı bu yıkım, tarihte sürekli geleceğe ilişkin öndeyiler arayan tarihçilerin göremediği bir şeydir. Öyle ki ona göre batıda egemen olan bu tarih felsefeleri, bu yüzden "anlamsız olan şeylerin en anlamsız" bir şey olarak tarihte hep bir ereklilik arayıp durmuşlardır (Özlem 1996: 161). Bu erekliliğe karşı Spengler açısından düşünür, kendi görüş ve anlayışına göre zamanı simgeleyen kişidir. Bu anlamda kendisi de bulunduğu çağın bir düşünürüdür. Bu bakımdan Spengler için gerçek, kişinin keşfetmediği, ama kendisini içinde bulduğu bir şeydir. Ona göre tarihin kendisinde, kendinden makul ne bir erek ne de bir amaç bulunur. Bu bağlamda Spengler tanımlamalarla uğraşmadığını, tanımlarla uğraşanların yazgının ne demek olduğunu bilmediğini söyler. Spengler'in düşüncelerini ve kendisindeki her şeyi borçlu olduğunu söylediği iki insan ise Goethe ile Nietzsche'dir; Goethe'nin yöntemini, Nietzsche'nin ise araştırma yeteneğini aldığı belirtir. Bu nedenle kendi yapıtını, yazdığı yılların sefaletine ve iğrençliğine rağmen, yine de bir Alman felsefesi olarak adlandırmakla övündüğünü özellikle vurgulamıştır (Spengler 1997: 13).

Spengler için, Batı'nın çöküşü, ilk bakışta klasik kültürün çöküşüne benzer biçimde zaman ve yer içerisinde kısıtlanan bir olay gibi görünür. Spengler için bu durum aslında bütün ciddiyetiyle ele alındığında, var olmanın her yüce sorununu içine alan bir felsefi sorundur. Bu durumu değerlendirmek için kitabının başında kısaca, kendi yöntemini şu biçimde tanımlar: "Ölü biçimleri tarif etmek edebilmek için araç, matematiğin yasasıdır. Canlı biçimleri anlamak için ise analogidir (Spengler 1997: 20). Bu yaklaşımı özünde tarihte yinelenen benzer döngüler arayıp, bu döngüler üzerinden tarihi anlamaya çalışacağının bir itirafıdır. Bu açıdan Spengler için dünya tarihindeki

ifade biçimlerinin sınırlı olduğu tüm çağlar, dönemler, durumlar ve insanların tiplerine uygun biçimde sürekli yinelenen, bu nedenle de bilinebilir şeyler vardır. Öyleyse örneğin Sezar ve İskender'e bakmadan Napolyon hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Oysa ona göre tarihçiler, ilk ve ciddi amaçlarının, tarihin simgeselliği ve analogileri olduğunu fark edememişlerdir (Spengler 1997: 21).

Spengler kendi felsefesinin, ancak Batı'nın metafizik yaklaşımlarıyla yorgun düşmüş ruhsal dünyasının üstüne serpilmiş ölü toprağı kaldırıldığında geleceğin felsefesi olabileceğini düşünür. Öyle ki bu felsefe, Batı Avrupalı zekâsının gelecek çağlarındaki olanaklarını içeren tek felsefedir de. Bu felsefe, onun deyişiyle şimdiki çağlar hemen hemen felsefenin tek konusu doğa olarak dünya biçimbilimine karşı, dünya tarihinin biçimbilimi kavramına kadar genişler (Spengler 1997: 21). Böylece onun için kendi araştırması, tinsel-politik olayları günden güne yüzeyde görünür değerleriyle ele alıp bir "neden" ve "sonuç" tasarına göre düzenleyip belli ve anlayış düzeyine kolay gelen yollara doğru izlemeye çalışır. Bu anlamda vurgulanması gereken Spengler'i ilgilendirenin, şu ya da bu zamanda ortaya çıkan tarihi olayların ne olduğu değil, "ortaya çıkmak"la neyi temsil ettiği, neyi gösterdiğiidir.

Spengler tarih incelemesinde, Dilthey'e benzer biçimde ele aldığı tarihsel nesneyi, parçalara ayırmak yerine, tarihte yaşanmış bir olayla duygudaşlık kurmak suretiyle anlama yöntemini kullanır. Aynı zamanda Spengler için tarih, çağdaşı olan başka bir tarif felsefecisi olan Croce'de olduğu gibi bir sanattır, "doğru" ya da "yanlış" olmaz, olsa olsa "derin" ya da "sığ" olur. Buna karşın doğada yöntem, ona göre nesneyi gözlem ve dıştan ölü olan şeyi kesip açmaya dayanır. Bu baskından bilimsel tanıma yöntemi olarak ölü biçimleri tanımanın aracı, matematiksel yasadır. Bu anlayışta nedensellik ilkesi baskındır ve mekân mantığı vardır. Bilim yalnızca "doğru" ya da "yanlış" olanı bilir. Onun için tarihsel davranışın, kuramla aydınlanmış sanatı yoktur. Bunun yerine geçen, bilgi usulleri, özellikle ve tek başına disiplini altında tutan bir bilimin, fiziğin alanından elde edilir. Böylece tarihçi, tarihi araştırmalar sürdürdüğünü sanarak, aslında neden ve sonucun nesnel ilişkilerini izler.

Spengler için Batı kültürünün insanları, tarih duygularıyla, bir kaide değil istisnadır. Bu yaklaşımıyla Spengler kültürel bir merkezilik düşüncesine karşıdır (Spengler 1997: 29). Buna karşın Batılı insana ayrıcalıklı bir yer vermekten de geri durmaz. Spengler ve bir açıdan Toynbee, kendi batılı kimliklerinden bağımsız bir biçimde, içinde yer aldıkları kültürü ele alamamışlardır. Yaptıkları bir bakıma kendi kültürleri konusunda kötümser olmak, ama yine de ona bir ayrıcalık tanımaktan vazgeçmemektir. Oysa bu güdüden bağımsız bir biçimde Spengler için dünya tarihi, geçmişin düzenli bir sunumu, biçimleri duyabilme yeteneğinin bir ifadesidir. Biçimleri duyabilmek, ne kadar kesin olsa da, biçimin kendisiyle aynı şey değildir. Kuşkusuz ona göre dünya tarihini duyarız, deneyimleriz ve bir haritanın okunduğu gibi okunduğuna inanırız, oysa bildiğimiz yalnızca tarihin kısmi biçimleridir, bir başka deyişle bilebildiğimiz kendi iç hayatımızın aynadaki görüntüsünün karşılığı olan şeyin tam bir biçimi değildir. Bu Spengler'in en doğru öngörülerinden biridir. Tarihçi asla tarihi bütünüyle yansıttığı savında olamaz, yapabileceği yalnızca onun kısmi bir görünümü sunmaya çalışmaktır.

Spengler bu düşüncesini anlatmak için Batı kültürüyle ilgili örnekler kullanır. Onun deyişiyse binlerce yıllık ömrüyle meşe ağacına bakan hiç kimse ağacın şu andan itibaren doğru ve uygun yaşama biçimine başlamak üzere olduğunu söylemeye cesaret edemez (Spengler1997: 35). Böylece denilebilir ki Spengler tarihte, yalnızca olayların ezici çoğunluğuna göz yumarak ayakta durabilen tek düzenli tarihin boş uydurması yerine, birçok kültürün dramını görmüştür. Onun gördüklerinin her biri ömrü boyunca sıkıca bağlı kaldığı ana bölgenin ilkel bir güçle fıskıran; her biri kendi malzemesini, kendi insanlığını, kendi görüntüsüne göre damgalayan, her biri kendi ölümüne sahip olan kültürlerdir. Bu bakımdan Spengler için her kültür büyüyen, olgunlaşan, çürüyen ve bir daha da geri gelmeyen kendine ait yeni ifade olanaklarına sahiptir. Bu olanakları arayıp bulmak, Spengler'in kendine yüklediği misyondur.

Spengler geleneklerden veya kişisel bir seçimden doğan ve tarihin içine itildiği bütün bu dar planların tersine, tarihe karşı tüm önyargılardan kurtulmuş olduğunu düşündüğü ve bu anlamda önceki tüm tarihsel yaklaşımları hepten sorunlu kılan Kopernikçi bir tarihsel yaklaşımı öne sürdüğü iddiasındadır (Spengler 1997: 40). Örneğin ona göre İsa'dan sonra on dokuzuncu yüzyıl, İsa'dan önce on dokuzuncu yüzyıldan daha önemli görünmektedir, ama Ay da Jüpiter'den çok daha büyük görünür. Spengler bu noktada doğa bilimlerinin bu aldatmacayı çoktan fark ettiğini ama tarihçilerin bu aldatmacaya mahkûm olduğunu vurgular. Spengler bu mahkûmiyetin yerine kendi deyişiyse "Kopernikçi görüş"ü getirmiştir. Bu görüşe göre hiçbir kültüre ayrıcalık tanınmaz. Yine bu görüşe göre gerçeklik iki ana bölüme ayrılır: Doğa olarak dünya ve tarih olarak dünya. Doğa, yüksek kültürden insanın duyularının izlenimlerini içinde birleştirdiği ve yorumladığı "biçim(imge)"dir. Tarih ise insanın dünyayı kendi yaşamıyla ilişkisi içinde kavrayabilmek için, sezgisel, güdüsel ve sonra da akılcı olarak yarattığı "imge"dir (Sorokin 1972: 73). Tarih olarak dünya, oluş durumunda olan canlı bir gizilliktir ve kendi yazgısı vardır. Burada zaman mantığını izleyen, varlığın uşağı olan bir bilinç söz konusudur. Doğa olarak dünyaysa, durgun ve ölü olan şeydir; kendi nedenselliği vardır. Burada biçimsiz ve renksiz formüller ya da genelleştirilmiş yasalar vardır. Birbirinden ayrı olan bu iki disiplinin, farklı biçimbilimsel ilkeleri vardır.

Spengler için sistemli felsefe çok gerilerde kalmış, ahlaki felsefe ise devrini kapatmıştır. Fakat klasik kuşkuculuğa karşılık gelen üçüncü bir olasılık, Batı'nın ruh dünyasına hala açık kalmaktadır (Spengler 1997: 58). Bu anlamda Spengler kuşkuculuğunun bir saldırı değil, düşünce ve çalışma stokumuzun doğrulaması olduğunu düşünür. Bu bakımdan kuşkuculuk ona göre amaçları ne olursa olsun, özel alanlarda bulunan, yaşayan bütün gerçek yönelimleri birleştirdiğinden, nesillerden beri araştırılan ve başarılan her şeyi doğrular. Onun için tarihin özünü kavramamıza yarayan, tarih ve doğa karşıtlığıdır. İnsan yalnızca doğanın değil, tarihin de bir üyesidir. Tarih ise, metafizik tarafından doğanın lehine ihmal edilmiş olan yapısı ve mizacı ile değişik ikinci bir evrendir. Bu aşama da Spengler temel itkisini kendi yapıtında şu biçimde belirtir:

"Gençliğinden beri bana musallat olan, cezbeden, orada olduğu ve saldırılması gerektiği duygusu ile beni rahatsız eden, onu ele geçirmem için meydan okuyan, keşfedilebilir olduğu halde asla keşfedilmemiş olan tek bir yöntemden çıkan bir çözüm yolu. Böylece hemen hemen tesadüfî bir başlama fırsatından, yeni bir

dünya görüntüsünün geçici bir ifadesi olarak ortaya çıkan bu yapıt doğmuştur” (Spengler 1997: 63).

Öyleyse Spengler’e göre yapılması gereken, bütün dünyaya yayılmış olan Batı Avrupa kültürünün çöküşünün incelenmesi, amaç bir felsefenin ve ona uygun olan bir yöntemin, eşdeyişle dünya tarihinde karşılaştırılmalı biçimbilim yönteminin geliştirilmesi olacaktır. Ona göre insanın bütün gerçeğini olabildiğince uzaktan yeniden gözden geçirmek, tarih alanında Kopernik’e öykündür. Bununla batılı, Batlamyus’un dünya algısından Spengler’in zamanında varolan dünya algısına geçtiğinde, bunu doğayı nesnel bir biçimde ele alan doğa bilimleriyle yapmıştır. Sonuçta onun için doğa ve tarih, insanın dünyayı temsil etme olanaklarının karşıt ve uç noktalarıdır. Doğa, yasa tarafından zorla kabul ettirilen gereksinimler bütünüdür. Her bilinen şey zamansızdır, geçmiş değil, gelecek değil, yalnızca “orada”dır ve bunun için devamlı olarak geçerlidir (Spengler 1997:103). Buna karşın Spengler tarihte her olayın tek olduğunu ve yinelenmesinin olanaklı olmadığını vurgular. Bu teklisinde neden ve sonuç yasallık alanının dışına çıkar. Fakat tarih, olumlu olarak ele alındığında, saf oluşum olmaktan çok tarihinin uyanan bilincinden fıskıran bir görüntü gibidir. Öyle ki tarihten bilimsel sonuçlar çıkarma olanağı, ele alınan konuda, sunulan “oluşan” şeylerin oranına dayanır.

Söylenildiği üzere hakiki bir tarihsel yaklaşım için geçerli olan sözcükler, Spengler’e göre “doğru” ve “yanlış” değil, “derin” ve “yüzeyseldir”. Oluşma ile oluş arasında kesin sınırlar yoktur. Bunlar her çeşit anlayışta birbirine eklenmiş olarak bulunur. Biçim ve konum dünyayı resimleyen temel öğelerdir. Tarihe uyum süreci sezgilere ve içgüdülere bağlıdır. Yalnızca nicelik, nedensel bir biçimde açıklanabilir, cisimlerle kavranabilir, yasa ve formüllerle yakalanabilir (Spengler 1997: 103). Bir bakıma Spengler için kültürler organizmalardır, ona göre eğer bu kültürlerin biçimlerini çözersek, bütün kişisel kültürlerin altında yatan ve onların çeşitli görünümünde yansıyan ilkel kültür biçimini buluruz. Bu bir bakıma onun neden pozitivist olmakla eleştirildiğinin de göstergesidir. Onun için bu bağlamda kültür bütün geçmiş ve gelecek dünya tarihinin temel olayıdır (Spengler 1997:105).

Söylenildiği üzere Spengler’e göre kültürler organizmalardır; dünya tarihi de onların ortaklaşa yaşam öyküsüdür. Kültürler aynen bir insan gibi doğar, büyür ve yazgılarını yerine getirdikten sonra da ölürler. Her kültür, aynen bir bireyin hayatı boyunca geçtiği kimi yaş aşamalarından geçer. Hepsinin, kendi çocukluğu, gençliği ve yaşlılığı vardır. Sonunda, kültürün ruhundaki ateş dinince, son aşamaya girilir. İşte bu aşama Spengler açısından uygarlık aşamasıdır. Bu durumda her kültür bir sonuç olarak uygarlık yaratarak cisimleşir. Bir başka deyişle Spengler’e göre büyük kültürler aniden görünür, fevkalade çizgilerle şişer, yeniden yassılaştır ve ortadan kaybolurlar ve suların yüzü tekrar uyuyan bir boşluk olur. Her kültür kendini gerçekleştirmek için, içinde çaba harcadığı yayılmayla, derin biçimde simgesel, adeta mistik bir ilişkide bulunur. Kendi gecesine vardığında kültür aniden sertleşir, kanı donar, gücü kırılır ve Mısırlılık, Bizanslılık, Mandarinlik sözcükleriyle duyumsadığımız ve anladığımız uygarlık biçimini alır (Spengler 1997: 107).

Uygarlık aşamasının kendine özgü belirli karakteristik özellikleri vardır. Örneğin, uygarlık aşamasında kalan tek mücadele, hayvansı bir üstünlük kazanmak için yapılan salt erk mücadelesidir. Bu aşamada oluşan bıkmışlık yeniden köklere dönme

isteği yaratır. Bu aşama ikinci dindarlık sürecidir. İşte bu ikinci dindarlık süreci, kültür uygarlığının yaşam devresinin sonunu, ölümünü ve büyük olasılıkla da yeni bir kültürün doğuşunu imler. Spengler bu anlamda Batı kültürünü de bu çöküş aşamasında görür, ama bundan önce de ona göre birçok kültür aynı süreci yaşamıştır. Bu noktada Spengler sekiz büyük kültürden söz eder. Bunlar sırasıyla bunlar; Mısır, Babil, Çin, Klasik ya da Apolloncu, Arap ya da Magi, Meksika ve Batı ya da Faustçu kültürlerdir.

Söz konusu kültürlerin hiçbiri birbirinin aynı olmayan farklı inanç sistemleri vardır. Aynı zamanda her kültürün, geçerliliği onda başlayıp onda biten kendi ölçütleri vardır (Sorokin 1972: 84). Örneğin klasik ahlak bir tavır alma ahlakıdır, Faustçu ahlak ise bir iş yapma ahlakıdır. Yine Spengler'e göre, her kültürün kendi doğa bilgisi vardır. Ona göre fizik ve kimyanın en nesnel bilimler olduğu bir efsanedir; çünkü bunların her birini kendi imgesine göre yaratmıştır. Örneğin onun için Batının parçacıklar fiziği, Faustçu kültürün ruhunun erk istencinin anlatımından başka bir şey değildir. Yine, Spengler'e göre, modern fizikteki örneğin entropi kavramı, Faustçu doğa biliminin çözülmeye başladığının işaretidir. Böylelikle, her kültürün gençlik aşamasında dinden doğan fizik bilimi, nihayetinde başlangıçtaki ruhsal durumuna, yani dine geri dönmektedir.

Sonuçta ona göre her kültür bir bireyin yaş aşamalarından geçer. Her uygarlığın çocukluğu, gençliği, olgunluğu ve yaşlılığı vardır. Böylece her kültür, her ilkbahar, her yükseliş ve düşüşün kararlaştırılmış safhaları vardır ki, bunlar bir timsalin tumturaklığı ile hiç değişmeden yinelenirler. Bu bakımdan, değeri ne olursa olsun, her varlık kişisel gereksinimden dolayı, ait olduğu kültürün safhalarını özetler. Kısaca söylemek gerekirse, Spengler'e göre her kültür tektir ve ancak bu kültürün insanları tarafından anlaşılabilir. Böyle olarak da yabancı bir kültüre aktarılamaz ve yayılmaz (Sorokin 1972: 105). Kültürler arasında var olduğu düşünülen akrabalıklar aslında, her kültürün bir diğerinden aldığını kendi imgesinde yeniden yaratmasıdır. Spengler'e göre her kültür kendisine yabancı olan herkese kapalıdır ve tam olarak ancak kendisi ve kendi üyesi olan insanlar için anlaşılabilir niteliktedir.

Biraz daha geç bir zaman diliminde yaşamış olsa da benzer bir ruh durumunu paylaşan Arnold Toynbee, Spengler'le birçok konuda uzlaşmaktadır. Özellikle Batı kültürünün gelmiş olduğu en son durum açısından ikisi de kötümserdirler. Bunun yanı sıra, tarihte çizgisel bir ilerleme olduğunu düşünen on dokuzuncu yüzyıl tarihçiliğine karşıt olarak döngüsel tarih anlayışını Spengler'le birlikte savunur, ama bu iki düşünürün döngüsellik anlayışları arasında da belirgin farklılıklar vardır. Öncelikle Spengler'in aksine Toynbee ikinci dünya savaşını yaşamış ve Spengler'in öngörülerinin bir kısmının gerçekleştiğine tanık olmuştur. Buna rağmen Toynbee, Batının ve dünyanın geleceği konusunda daha iyimserdir. Ona göre modern batının karşılaştığı temel sorun maddi değil, tinseldir (Perry 1996: 27). Bu anlamda döngüsellik düşüncesi, Spengler'de olduğu gibi kati ve değişmez döngüler biçiminde değil, daha açık uçlu ve olumlu bir yapıdadır. Toynbee tarih düşüncesini 12 cilt olarak yayınladığı *Bir Tarih Çalışması* adlı yapıtında anlatır. Bu yapıtın daha sonra yazar tarafından yapılan bir özeti olan *Tarih Bilinci* adlı yapıtı onun tarih anlayışının anlaşılması açısından daha berrak ve toparlayıcı bir niteliktedir.

Öncelikle Toynbee kendisinden çok etkilendiğini belirtmekle birlikte, Spengler'in dogmatik ve belirlemci bir yaklaşım içinde olduğunu belirtir (Toynbee 2004: 15). Spengler'e göre uygarlıklar doğar, gelişir, geriler ve belirli bir zaman çizelgesine uyarak yıkılır, oysaki Toynbee'ye göre bu yalnızca Spengler'in algıladığı bir yasaydı ve öncelikle başkalarının bunun doğruluğuna güvenmesi gerekmektedir. Toynbee, Spengler'de gördüğü bu duruma karşı çıkmıştır. Bu nedenle Collingwood doğalcılığın Toynbee'de yalnız genel ilkeleri etkileyen egemenliğin, Spengler'de her ayrıntıya işlediğini belirtir (Collingwood 2007: 250). Bu noktada ikisi arasında belirli bir koşutluk kurulabilir. Örneğin Toynbee'nin kendisi aynı Spengler gibi kendi zamanının bilimsel sayılabilecek açıklamaların yıkılması sonucunda mitolojiye kaymıştır (Toynbee 2004: 16).

Toynbee *Tarih Bilinci* adlı yapıtına yazdığı önsözde de belirttiği gibi, onun için belirli bir ülkenin, bir uygarlığın, bir dinin, sırf bizim olduğu için merkezi bir konumda olduğunu düşünmek bir yanlısamadır. Bir tarihçi için tarihe kendi atalarına duyduğu bağlılık açısından bakmak, tarihçinin küresel panoramayı gerçek orantıları içinde görmesini zedeleyen bir pürüzdür (Toynbee 1975: 10). Toynbee İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış biri olarak arkadaşlarının birçoğunu bu savaşta yitirmiştir. Kendi deyişiyle kötülüğün kısa kestiği bu yaşamlar karşısında dinmeyen bir öfke duyan Toynbee, kendi kitabının yazılmasının bu anlamsız ölümlere verilmiş bir tepki olduğunu ifade eder (Toynbee 1975: 11). Toynbee kitabının başında ilk önce tarihin biçimi üzerine kimi belirlemeler yapar. Toynbee, kendi başına bir bütün sayılabilen, bir tarihi inceleme birimi aramakla yapıtına başlar. Bu anlamda incelediği ulus devletler değil, uygarlıklardır. Kendi birimini tanımlayıp toplumlara baktıktan sonra, uygarlık tarihleri için bir "model" kurmaya çalışır. Bunun içinde Helen, Çin ve Yahudi tarihlerine başvurur. Bunların ana özelliklerini birleştirerek, bildiğimiz uygarlıkların çağına uyan bir model önerir. Collingwood ise bu konuda Toynbee'yi pozitivist tekillik anlayışına düşmekle suçlar. Collingwood'a göre birçok farklı uygarlığa ait olan "uygarlaşmışlık" özelliğinin dışında, uygarlık diye bir şey yoktur (Collingwood 2007: 224).

Toynbee'ye göre hangi toplumun hangi çağında olursa olsun tıpkı başka toplumsal edimler gibi bir tarih çalışması da zaman ve yerin hâkim yönelimlerinin egemenliği altındadır. Kanıtlara dayanarak sonuç çıkararak her çeşit düşünce, üzerinde çalışabileceği bir takım önbilgileri gerektirdiğinden, erken dönemlerinde herhangi bir fizik biliminin ele alınan doğru yolu bu olabilir ve tüm Batı bilimi ölçü olarak Batı toplumunun yaşı alındığında bile ona göre henüz çok gençtir. İşte Toynbee'de tarih felsefesinin yeri, bu endüstriyel sistemin prestijinin öne çıktığı, çeşitli düşünce alanları arasındadır ve bu noktada ilgilenilen Batı rejiminin, kendi tarihinden çok daha eski bir geçmişe sahip olan zihni bir egemenlik alanı içinde Batı'da ki modern endüstriyel sistemin, yaşayıp çalışmak için en iyi rejim olduğuna ilişkin hiçbir güvence bulunmaz (Toynbee 1975: 30). Bu noktada Toynbee'nin temel sorusu şu biçimdedir: "Mutlak olana ve yalnızca belirli tarihçilerin toplumsal çevrelerine görece olmayan anlaşılabilir bir tarihi inceleme alanı var mıdır?" (Toynbee 1975: 39).

Toynbee için tarihçi ancak kendi zihninin morfolojisini, içinde yaşadığı belirli bir toplumun bu zihin üzerindeki etkilerini analiz ederek aydınlığa çıkarmayı becerebilir, ama değişik zamanlarda ve yerlerde yaşamış başka toplumların yapısını aydınlığa çıkarmak tarihçi açısından olanaklı değildir. Bunun için Toynbee yapılması

gerekenin, yöresel ve geçici bakış açılarından arınmış ve şimdiye değin dikkatimizi üzerinde topladığımız tarihçilerin edimlerinden bağımsız, anlaşılır bir tarihi inceleme alanını araştırmak olduğunu düşünür (Toynbee 1975: 44). Bu nedenle Toynbee, kendi alanını belirlemek için kimi ayrımlar yaparak konusunu açık kılmaya çalışır. Bu amaçla bu ayrımlara koşut belirlemeler yapar.

İlk olarak onun için tarihi incelemenin anlaşılabilir alanları, gerek zaman gerekse mekân içinde, ulus devletlerden, kent devletlerinden ya da başka herhangi bir politik topluluktan geniş toplumlardır. Bu bakımdan tarihi inceleyenlerin ele almaları gereken “toplumsal birim” devletler değil, toplumlardır. Nitekim toplumlar bir yanıyla bağımsız varlıklardır, bir yanıyla da birbirleriyle bağlantılılardır. Toynbee’ye göre hiçbir toplum tek başına insanlığın bütününe kucaklayamaz. Öyle ki iki ayrı toplum arasında süreklilik, tek bir toplumun kendi iç unsurlarındaki sürekliliğinden daha azdır. Bu noktada Toynbee kimi temel terimlerin tanımlarının yeniden belirlenmesi gerektiğini düşünür.

Bu durumda onun için toplum, insanlar arasındaki toplam ilişkiler ağıdır. Toplumı meydana getiren öğeler böylece insanların kendisi değil, insanlar arasındaki ilişkilerdir. Bir toplumsal yapıda “bireyler” yalnızca ilişkiler ağının odak noktalarıdır. Onun için kültür ise bir toplumun üyelerinin, açıkça soya çekimden gelen düzenli davranışları dışında kalan, içsel ve dışsal davranış düzenlilikleridir. Nihai olarak uygarlık ise içinde bütün insanlığın, herkesi kapsayan tek bir ailenin üyeleri olarak, tam bir uyum halinde yaşayabilecekleri bir toplum oluşumunu yaratmak için girilmiş bir çabaya karşılık gelir. Hangi ölçüde bakılırsa bakılsın, olayların anlaşılabilirliği, ancak kısmi ve kusurlu olabilir. Bu demektir ki, bir uygarlık ancak görece anlamda “anlaşılabilir” bir “inceleme alanı”dır. Böylece Toynbee için kendi yapıtının araştırma konusu olan toplum türlerinin uygarlıklar ve yüksek bir aşamaya varmış dinler olduğu söylenebilir (Toynbee 1975: 50).

Toynbee için birçok örneğin karşılaştırılarak incelenmesi, bunların tikel özelliklerini bir yana bırakıp, aralarındaki benzerlik ve ayrıklara dikkat ederek hepsinin birden uyduğu standart bir tip olup olmadığını bulmaya çalışmak demektir. Toynbee için burada bir model kurmak gerekir. Öyle ki ona göre bilimsel araştırmalarda kullanıldığı anlamda “*model*” araç olarak kullanılan bir simgedir (Toynbee 1975: 57). Bu noktada Toynbee için bir simgenin yerini bulup bulmadığını denemenin en iyi yolu, onun bu nesneyi anlaşılır kılabilecek kadar aydınlatıp aydınlatmadığını göstermektir. Bir modelin dış dünyada bir şeye benzeyip benzemediği ancak doğrulama yoluyla anlaşılabilir. Onun için nihai amaç asla modelin ne ölçüde geçerli olduğunu öğrenmek değildir. Daha ziyade amaç, geçerli ve öyle olduğu için etkili bir araç olan bir modeli uygulayarak gerçekliğin yapısına ve doğasına nüfuz etmektir. Modelin kendisinin ne kadar geçerli olduğunun kendi başına hiçbir asli önemi yoktur. Sonuçta Perry’in belirttiği üzere Toynbee’nin temel önermesi, devam eden veya yok olan uygarlıkların birbirinden bağımsız biçimde geliştiği, ama genişler veya çökerken ortak örüntüleri (pattern) deneyimlediğidir (Perry 1996: 26).

Bu modelleri bulmaya çalışmasının yanı sıra Toynbee öncelikle uygarlıkların doğuş nedenlerini de araştırır. Bu noktada bu sorunun yanıtının tek başına ne ırk ne de çevrede aranmayacağını düşünür. Dolayısıyla ona göre yaşayan yaratıkların incelenmesi demek olan tarih düşüncesine, cansız doğa üzerine düşünmek için yaratılan

bilimsel düşünce yöntemini uygulamak bir yanılgıdır. Toynbee'ye göre her etkinin bir sonucunun olması kaçınılmazdır, değişmezdir ve önceden öngörülebilir, ama yaşayan kimselerin biri ya da öbürünün bir çatışma karşısında üstün gelmesi bir etkiden çok bir tepkidir. Ona göre meydan okuma ve tepki, bir olaylar dizisini temsil etmek bakımından neden ve sonuca benzer. Bu anlamda bu olaylar dizisinin yapısı homojen değildir, her durumda aynı olmaz ve dolayısıyla önceden öngörülmesi, kendi içsel yapısı gereği olanaklı değildir, yani uygarlıkların doğuş nedeni Toynbee açısından basit değil, karmaşıktır; bir varlık değil, bir ilişkidir. Ona göre bu ilişkiyi, ya iki insan dışı güç arasındaki karşılıklı etkileşime ya da iki kişilik arasındaki bir karşılaşma olarak kavramak arasında bir seçme yapmak durumunda kalırız. Toynbee kendisinin bu durumlardan ikincisini seçtiğini söyler. Nihayetinde Toynbee uygarlıkların doğuş nedenininin, “meydan okuma ve tepki” adını verdiği karşılıklı etkileşime kalıbı içinde aranması gerektiği sonucuna varır (Toynbee 1975: 120). Neden sonuç ilişkisinden farklı olarak, bir meydan okumanın tepkisi değişebilir, dolayısıyla önceden tatmin edilemez. Aynı meydan okuma bazı durumlarda yaratıcı bir tepkiye yol açarken, başka durumlarda aynı sonucu vermeyebilir.

Toynbee'ye göre doğmayı başarmış bir uygarlık ilk ve en yüksek engeli aşmış demektir. Ama doğduktan sonra büyümeleri kesilen bazı toplumlar da vardır. Toynbee için bir toplumun büyümeye devam etmesi için, bir meydan okumaya karşı başarılı bir tepkinin yeni bir meydan okumaya yol açması, böylece tek bir hareketin bir hareket dizisine dönüşmesi gerekir. İlginç bir yaklaşımla Toynbee aynı zamanda bir uygarlığın gelecekteki yazgısının yaratıcı insanlar azınlığının elinde bulunduğu inanır. Bu bakımdan tarihsel dönüşümlerin başlıca etkeni olarak çağının ötesiyile bağını kuran insanı ele alır. Bir bakıma seçkin bir tavrı vardır. Ona göre büyümesi duran toplumların ya da toplulukların ortak özelliği, hepsinin aynı tür bir zorlayana kalkışması, bunu başarması ve salt bu nedenle hareketsiz kalmasıdır. Bu tür uygarlıklar düşmemek için harcadıkları onca çabaya rağmen ancak oldukları yerde kala kalırlar (Toynbee 1975: 144).

Böylece bir başarıdan yeni mücadelelere, bir sorunun çözümünden yeni sorunların ortaya çıkışına, geçici bir durgunluktan yinelenen harekete, yani Yin'den Yang'a geçilir. Tüm bunlardan sonra özetle söylemek gerekirse, Toynbee için büyüme, büyüyen kişilik ya da uygarlığın kendi kendisinin meydan okuması ve kendi kendini belirlemeye doğru ilerlemedir. Toynbee açısından tarihin biçimlendirici ögesi, daha öncede söylendiği üzere her şeye rağmen insan toplumları değil, insan bireyleridir. Zaten Toynbee için toplum da insanların birbiriyle karşılıklı eyleme giriştikleri iletişim aracıdır. Başka bir deyişle Toynbee için toplumların büyümesini sağlayan kimi bireyler vardır ki Toynbee bu bireyleri “insan üstü” bireyler olarak adlandırır. Bu bireyler, kendilerini denetlemede üstün bir yere erişerek ender bulunan bir kendini belirleme kudretini gösterirler (Toynbee 1975: 153). Bunlar tanımı gereği bir duraklama olan şeyi harekete dönüştüren ayrıcalıklı bireylerdir. Burada anılan yaratıcı kişilik, insan kardeşlerini kendi derin görüşüne çekerek onları değiştirmenin içsel zorunluluğunu bir itki olarak duyar. Bu çeşit bir deha, kaçınılmaz bir biçimde bir toplumsal çatışmaya, toplumun, onun yaratıcı enerjisinin bozduğu dengeyi kurmak için mücadelesine yol açar. Bu anlamda Toynbee için bir uygarlığın büyümesi yaratıcı bir azınlığın elindedir.

Toynbee döngüsellik düşüncesini en net biçimde, tarihsel belirlenmişliğe yaklaşımıyla ortaya koyar. Ona göre Spengler, bir uygarlığın bir organizmayla karşılaştırılabileceğini, bu uygarlığın tıpkı bir insan gibi çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık süreçlerinden geçeceğini öne sürmüştür, oysa Toynbee için toplumlar organizmalar değil, yalnızca anlaşılabilir inceleme alanlarıdır (Toynbee 1975:169). Bu bağlamda Toynbee döngüsellik düşüncesinin tarihsel kökenlerine değinir. Onun belirlemesiyle döngü düşüncesi, ilk Babil’de ortaya çıkmıştır. Dünyadaki bitkilerin yıllık doğum ve ölümleri açıkça, güneş yılı döngüsüyle yönetiliyorsa bunun karşılığı, kozmik yıl döngüsünün zaman çizelgesinde de olmalı, orada her şeyin doğum ve ölümü tekrarlanmalıdır.

Toynbee’ye göre bu durumda dikkat etmemiz gereken en önemli şey parçaların hareketleriyle bütünü hareketlerini birbirine karıştırmamak, araçlarla amaçların doğasını iyice ayırt etmektir. Ona göre amacın araçla aynı doğada olmasını buyuran ya da bütünü parçası gibi hareket etmesini gerektiren, önceden koyulmuş bir uyum yasası yoktur. Bu durumu açık kılmak için, döngüsel felsefenin tekerlek benzetmesi kullanılabilir. Öyle ki tekerliğin kendi dingiline bağlı hareketi açıkça tekrarlardır, ama tekerlek yalnızca bir taşıtın bir parçası olsun diye yapılmış ve bu dingile yerleştirilmiştir. Bir hareket aracı olarak tekerlek, taşıtın zorunlu bir parçasıdır, ama taşıtın hangi yönde hareket edeceğini o belirlemez. Yol, dizginlere ya da direksiyona bağlıdır. Tekerlekle taşıtın arasındaki ilişkiyi yöneten bir yasa varsa, bu özdeşlik yasası değil, karşıtlık yasasıdır. İşte Toynbee açısından bu yasaya bağlı olarak tekerleğin tekrarlı hareketi, taşıtın tekrarlı olmayan hareketini doğurur (Toynbee 1975:173). Bu noktada Toynbee tarihte gördüğü döngülerden bağımsız ilerleyen bir yan olduğunu da kabul eder. Öyle ki ona göre esasında dünyanın nesnel anlamında tarih bir değişim sürecidir; öznel anlamda ise bir durumdan bir diğerine nasıl ve neden geçildiği üzerine bir çalışmadır (Toynbee 1992: 19). Böylece, düzenli aralıklarla tekrarlanan hareketi, uygarlık sürecinin analizinde bulmak, hiçbir biçimde sürecin kendisinin onu destekleyen yardımcı hareketlerle aynı döngüsel düzende işlediğini göstermez. Tersine ana hareket özünde Toynbee’ye göre yineleyen değil, ilerleyen bir harektir.

Nitekim Toynbee için ölen uygarlıklar erekselci tarih anlayışlarının karşı olacağı bir biçimde, “kaderleri öyle” olduğu için ölmemişlerdir; öyle ki onun için de Batı uygarlığı gibi, yaşayan bir uygarlık, bu dünyadan göçmeye daha baştan mahkûm değildir. Bu bir bakıma Toynbee’nin Spengler’e yanıtıdır da. Bu noktada Toynbee, uygarlıkların yıkılışıyla ilgili düşüncelerini edebi bir biçimde ifade eder: “Gerilim anlarında, nefes sırasındaki çığ insanlığın ilkel suratından uygarlık maskesi yırtılır; ama uygarlığın çöküşünün ahlaki sorumluluğu önderlerin üzerindedir” (Toynbee 1975: 181). Bu anlamda kendini belirleme yeteneğini yitirmek Toynbee için çöküşün nihai ölçütüdür. Toynbee uygarlığın doğuş ve büyüme süreçlerine değindikten sonra uygarlıkların çözümlüşüne de değinir. Toynbee’ye göre büyüme sürecinde aynı meydan okumayla iki kere karşılaşılmaz; çünkü varsayım gereği, büyüme devam ettiği sürece her meydan okuma başarıyla karşılanmakta, sorun olmaktan çıkmaktadır. Uygarlıkların gelişimi meydan okuma ve yanıt verme yoluyla gerçekleşir. Uygarlıklar ilkin insanların doğaya karşı meydan okumaları ve doğaya egemen olmaları sayesinde ortaya çıkabilir (Özlem 1996: 162). Buna karşılık, sürekli gelen meydan okumalara gösterilen tepkinin sonucu yenilgi olursa, bu meydan okumadan asla kurtulunamaz; dolayısıyla aynı sonuç

hep tekrarlar, bu da toplumun yıkılışına neden olur. Böylece bir uygarlığın büyümesi gibi çözülmesi de hem sürekli, hem de belli bir birikimin sonucu olan bir süreçtir. Bu anlamda bir uygarlık dışsal değil içsel nedenlerle yıkılır (Perry 1996: 27).

Bütün bu söylenenlerden sonra, Toynbee için tarihi düşüncenin ne demek olduğunu özetle şöyle dile getirebiliriz. Toynbee'ye göre, tarih, bireysel olayların karmaşıklığını korumaya çalışmalı, aynı zamanda da belirli bir anlam uyarlılığı olan bir tasarım halinde onları kurabilmelidir (Toynbee 1975: 511). İnsan davranışlarında değişme, yenilik ve yaratma, bu davranışlardaki benzersizlik öğesinin kendini ortaya koyuşudur. Tarihçilerin en sevdikleri işlerden biri de değişme, yenilik ve yaratmayı zihnen kavramaktır. Buna rağmen benzer noktaları analiz edip sınıflandırabilen, fakat başkalarıyla herhangi bir ilişki göstermeyen olaylardaki öğeleri açıklamayan bir düşünce aracı kullanmak zorundadır. Bu anlamda, Toynbee için tarihçi, benzersiz olanı kavramaya çalışırken, tam bir özgürlüğe sahiptir (Toynbee 1975: 512).

Öyle görünüyor ki hem Spengler hem de Toynbee, Dilthey'in tarihsel aklın eleştirisini yaparken özenle kaçındığı, tarih için doğa bilimlerinin yöntemini kullanma yanılmasından kurtulamamışlardır. Her iki düşünür de pozitivist dünya anlayışının henüz egemenliğinin sarsılmaya yeni başladığı bir ortamda, derin toplumsal dönüşümlerin içinde yazmışlardır. Bu nedenle, tarihte yineleyen olguları, sanki buldukları çağın diğer olgularından yalıtılmış gibi ele almakla, tarihi bize malumatlar yığını olarak görünen bir sürü olgu ve olaydan oluşan bir süreç olarak göstermişlerdir. Yine de her ikisi de yaşamın özüne ilişkin bir karşı çıkışı da dillendirmektelerdir. Bu açıdan hem artık bir biçimde sonunu geldiğini düşündükleri bir dünya anlayışının bir takım unsurlarını kullanmaktan geri kalmayan hem de onun kimi dayatmalarına direnen aykırı bir duruş sergilemişlerdir. Elbette her iki düşünür arasında ciddi tavır farklılıkları vardır. Spengler Nasyonel Sosyalizme sempati duymuş, ama yine bu dünya görüşü tarafından dışlanmış bir düşünürdür. Oysa Toynbee aynen Russell gibi İngiltere'nin kalburüstü bir sınıfının üyesidir. Birbirinden farklı yerlerde duran iki düşünürün paylaştığı temel şey erekselci bir ilerleme anlayışına karşı olmalarıdır. Bununla birlikte Aysevener'in de belirttiği üzere ilerlemeye, batı merkeziliğine ve toplumsal olgularda nedensel ilişkiler aramaya karşı çıkan bir tarih anlayışında özetlenebilecek yaklaşımlarıyla (Aysevener 1989: 99), ilkeleri açısından değil de, ele aldıklarını ele alma biçimleri bakımından, döngüsel tarih anlayışları içinde derin çelişkiler barındırmaktadırlar.

Öncelikle sözde Batı merkezli düşünmeyi eleştirmelerine karşın, kendi durumlarını ve tarihsel konularını, Batıyı merkeze almak suretiyle incelemekten kaçınmamışlardır. Bununla birlikte her iki düşünür de, bir yanıyla insan eyleminin biricikliğini tümüyle göz ardı edecek bir biçimde, olayların tüm özgünlüğünü yok sayan bir yaklaşıma girmişlerdir. Bu durumda örneğin yalnızca Napolyon hakkında konuşmak olanaksız hale gelir; çünkü en nihayetinde o bir önder kişilik olarak diğer ayrıcalıklı kişiliklerle benzer durumları paylaştığı için olduğu kişi olur. Dolayısıyla onun durumunda bir özgünlük aramak yerine onunla başkaları arasında bir benzerlik ararız. Bu tavırları onları bir tür pozitivistimin içine sıkıştırır. Tarihte yaşanan olayları, bu olaylarda özgünlükler aramak yerine benzerlikler arayarak incelemek ve sonuçta yineleyen örnekler bulmak, tarihi indirgemeci bir yaklaşımla ele almak gibi durmaktadır. Böylece her iki düşünür de, tarihte sürekli yinelenen belirli döngüler

aramaları, ama bu yinelemelerin asla tam olarak aynı olmadığını söylemeye çalışmaları bakımından da eleştirilebilirler.

Bu noktada özellikle vurgulamak gerekir ki her iki düşünürün döngüsellik anlayışları bir yinelemeyi de illaki gerektirmez. Onların yapmak istedikleri aslında ilerleme düşüncesini tümüyle ortadan kaldırmaktan ziyade çizgisel bir tarihsel bakışı, bir bakıma erekselci bir anlayışı ortadan kaldırmaktır. Nitekim Carr'ın deyişiyle, uygarlıkların doğuş, yükseliş ve çöküşlerinden yaşam döngüleri olduğunu düşünmenin de hiçbir anlamı yoktur. Carr'a göre bu tür yaklaşımlar, ancak uygarlığı ileri götürmek için gerekli çabanın bir noktada yok olduğu ve sonra başka bir yerde yeniden ortaya çıktığı, böylece ilerlemenin zaman ve mekânca sürekliliği olmadığını bize anımsatmaları noktasında önemlidirler (Carr 1996: 138). Sonuçta her iki düşünür de çağın kendi dayatmaları karşısında, bu dayatmalardan biri olan erekselci ve çizgisel bir tarihsel yaklaşımı karşılıklarına alarak, ilerleme kavramının yeniden sorgulanmasına neden olmuşlardır. Dolayısıyla Spengler ve Toynbee'nin ortaya koymaya çalıştığı döngüsel tarih yaklaşımını, ilerleme kavramını yok sayan bir yaklaşımdan çok, bu kavramı yeniden değerlendiren bir yaklaşım olarak görmekte fayda vardır.

KAYNAKÇA

AYSEVENER, Kubilay (1989) *O. Spengler, A. Toynbee ve Yirminci Yüzyılda Döngüsel Tarih Anlayışına Dönüşün Nedenleri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

CARR, E. Hallett (1996) *Tarih Nedir?*, Çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.

CARR, E. Hallett., FONTANA, J. (1992) *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık*, Çev. Özer Ozankaya, Ankara: İmge Kitabevi.

COLLINGWOOD, R. George (2007) *Tarih Tasarımı*, Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: Doğubatu Yayınları.

HENTCH, Thierry (1996) *Hayali Doğu*, Çev. Aysel Bora, İstanbul: Metis Yayınları.

HUGHES, H. Stuart (1985) *Toplum ve Bilinç*, Çev. Güzin Özkan, İstanbul: Metis Yayınları.

KOSELLECK, Reinhart (2007) *İlerleme*, Çev. Mustafa Özdemir, Dost: Ankara.

ÖZLEM, Doğan (1996) *Tarih Felsefesi*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.

PERRY, Marvin (1996) *Arnold Toynbee and the Western Tradition*, New York: Peter Lang Publishing.

SOROKİN, A. Pıtırım (1972) *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, Çev. Mete Tunçay, Ankara: Bilgi Yayınevi.

SPENGLER, Oswald (1997) *Batının Çöküşü*, Çev. G.Scagnamillo, Nuray Sengelli, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TOYNBEE, Arnold (1962) *Tarih Üzerine İki Konferans*, Çev. Özcan Başkan, İstanbul: Fakülteler Matbası.

TOYNBEE, Arnold (1975) *Tarih Bilinci*, Çev. Murat Belge, İstanbul: Bateş Yayınları.

TOYNBEE, Arnold (1992) *Change and Habit*, Oxford: Oneworld Publication Press.

TOYNBEE, Arnold (2004) *Uygarlık Yargılanıyor*, Çev. K. Yargıcı, M. A. Yalman, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

YAZAR HAKKINDA

Eren RIZVANOĞLU, Araş. Gör. Dr.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Van.
E-posta: erenrizvanoglu@yyu.edu.tr

ABOUT THE AUTHOR

Eren RIZVANOĞLU, Assist. Prof. Dr.
Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Van.
E-mail: erenrizvanoglu@yyu.edu.tr